

Waldemar Kuligowski
and Adam Pomieciński (eds.)
ART IN CONTEMPORARY
CULTURAL SYSTEMS: CENTRAL
AND EASTERN EUROPE.

Poznań: Wydawnictwo nauka
i innowacje, 2014. 195 p. ilustr.
ISBN 978-83-63795-34-4

VIDA SAVONIAKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History

MENAS ŠIUOLAIKINĖSE KULTŪROS SISTEMOSE VIDURIO IR RYTŲ EUROPOJE

Art in Contemporary Cultural Systems
of Central and Eastern Europe

SUMMARY

The review introduces the book, *Art in Contemporary Cultural Systems: Central and Eastern Europe*, edited by Waldemar Kuligowski and Adam Pomieciński from Adam Mickiewicz University in Poznań. The editors argue that the analysis of art in culture realizes the main goals of the ethnology and anthropology of art. The research is focused on art in cultural systems of Poland, Ukraine, Lithuania and the Czech Republic. This approach points out the issues of art in the societies of Central and Eastern Europe. The authors interpret the histories of 'traditional' art, the contemporary issues of art in societies, and approaches in the theory of the anthropology of art. The first part of the book analyzes art, ethnicity and cultural change. The second part deals with the points of view to art, democracy and forms of expression. The authors meaningfully point out the differences and varieties of ethnology and anthropology of art in Central and Eastern Europe.

RAKTAŽODŽIAI: menas, etnologija, meno antropologija, kultūrinės sistemos, Vidurio ir Rytų Europa.
KEY WORDS: art, ethnology, anthropology of art, cultural systems, Central and Eastern Europe.

SANTRAUKA

Recenzijoje apžvelgiama ir analizuojama straipsnių rinktinė *Art in Contemporary Cultural Systems: Central and Eastern Europe*, sudaryta etnologų ir kultūros antropologų Waldemaro Kuligowskio ir Adamo Pomiecińskiego iš Poznanės Adomo Mickevičiaus vardo universiteto. Knygos sudarytojai teigia, kad aprašydami ir interpretuodami meną, autoriai siekia įgyvendinti esminius meno etnologijos ir antropologijos tikslus. Menas analizuojamas kultūrinėse sistemose. Šis požiūris išskiria Vidurio ir Rytų Europos visuomenių kūrybos ypatumus. Knygoje pateikti Lenkijos, Lietuvos, Čekijos Respublikos ir Ukrainos tradicinio meno interpretacijų istoriniai tyrimai, šiuolaikinių meno realijų problematikos analizė, meno antropologijos teorinės interpretacijos. Tekstai apie meną atskleidžia, pirma, etninį ir regioninį identitetą iki kultūros transformacijų ir, antra, meno ideologiją, jo politines galias ir *šventumo* idėjas. Autoriams pavyko įdomiai išryškinti Vidurio ir Rytų Europos meno bruožus.

Prieš porą metų Waldemaras Kuligowskis ir Adamas Pomieciński iš Poznanės Adomo Mickevičiaus vardo universiteto pradžiugino skaitytojus sudaryta straipsnių rinktine apie meną šiuolaikinėse kultūrinėse sistemose. W. Kuligowskio ir A. Pomiecińskiego teigimu, šiuolaikiniai meno etnologijos ir antropologijos srities tyrimai pasižymi turtinga multidimensine tradicija: siekdami „aprašyti ir interpretuoti meną kultūroje“ Vidurio ir Rytų Europoje, mes suvokiame, kad įgyvendiname esminius meno etnologijos ir antropologijos siekius. Šie buvo formuojami pirmuosiuose neeuropietišku kultūrų ir Europos visuomenės sudarančių tautų tyrimuose. Daug Europos etnografų, folkloristų ir etnologų nuo XIX a. pradžios rašė apie „liaudies meną“. Jie pripažino liaudies meną kaip specialią kategoriją – Europos valstiečių meną. Straipsnių rinktinės sudarytojų manymu, menas yra viena iš kultūros šakų, patiriančių laisvas transformacijas ir transponavimą. Tai rodo šiuolaikinės audringos diskusijos apie Europos liaudies meną. Daugėja straipsnių apie besiplečiantį modernų meną, interpretuojantį etninius ir liaudiškus motyvus. Įvairūs meno žanrai ir tipai

susiję su multikultūrine globalizacijos „era“. Praeityje tik avangardas buvo artimas liaudies menui, naiviam menui, menui turistams, o dabartyje „tradicionalistai“ ir garsūs menininkai patraukia savo kultūros palikimu (p. 7–8).

W. Kuligowskis ir A. Pomieciński daro prielaidą (p. 8), kad bet kokie interesai, kurie atsiranda įvairiose modernaus žmogaus kultūrinėse sferose, turi būti atskleisti. Mene tai – heterogeninė meninės vaizduotės kalba. Menas tapo ne tik naujos išraiškos, bet ir naujų kultūrinių patirčių sritimi. Etnologui ir kultūros antropologui liaudies menas ir neeuropietišku etninių grupių menas nebėra privilegijuota sritis. Be suvenyrų ir vadinamojo „gimtojo“ ar vietinio meno, „eksportuotų“ produktų, plintančių Lenkijos, Vokietijos, Prancūzijos namų kiemuose, antropologus domina reklama, kinematografijos, miesto, medijų, interneto menas. Šie diskursai rodo, kad esminė Vidurio bei Rytų Europos ir nevakarietišku visuomenių primityvaus ar tradicinio meno tyrimų jungtis yra socialinis meno panaudojimas ir individų kūryba inovatyviuose kontekstuose. Tai patvirtina Roberto Laytono daugiau nei prieš dešimtmetį išdėstyti teiginiai apie

nevakarietišku, kartu ir neeuropietišku, visuomenių meno socialinius aspektus knygoje *Meno antropologija*¹ ir daugelis meno teorinių apibūdinimų. Meno kaip tyrimų objekto samprata šioje knygoje platesnė nei „tradicinis“ liaudies ar primityvusis menas.

Knygoje nagrinėjama, kaip meno ir kultūros pasaulis – dvi sistemos, kurių darbai yra permanentiškai kontekstualūs, – kuria būdingą *mundus imaginalis* ir kelia klausimų tyrėjams. Visų pirma menas tiriamas etnologinių ir antropologinių debatų bei šiuolaikinių lauko tyrimų, atliktų Rytų ir Vidurio Europoje, kontekste. Knygoje pateikti Lenkijos, Ukrainos, Lietuvos ir Čekijos etnologų ir kultūros antropologų darbai ir individualūs požiūriai.

Koncepcija išsiskiria keliais svarbiais teoriniais aspektais. Pirmiausia etnologinis ir antropologinis požiūriai papildo vienas kitą, kai atskleidžiami kultūros sistemų kontekstuose, kurie daugiau ar mažiau siejasi su socialinėmis meno vertybėmis. Išsiskiria antropologinės meno interpretacijos ir tyrimai, skirti meno analizei socialiniuose kontekstuose. Meno sąsajų su vietos žmonių tradicijomis, religija, ritualais ir pan. tyrimai yra bendri antropologine ir etnologine prieigomis atliktiems darbams. Meno antropologijos požiūriuose matysime platesnį žvilgsnį į teorinius apibendrinimus. Etnologų darbuose daug dėmesio skiriama etninių ar tautinių grupių menui, šiuolaikinių reiškinių sąsajoms su istorine tradicija. Antra išsiskirianti teorinė prieiga – meno kaip tyrimų objekto ribos suvokiamos labai plačiai; tyrinėjamas neprofesionalusis ir profesionalusis menas.

Etninis menas lyginamas su tradicinės kultūros reiškiniiais. Pirmojoje dalyje „Menas, etniškumas ir kultūros pokyčiai“ tekstai apie meną atskleidžia etninį ir regioninį identitetą iki kultūros transformacijų. Nagrinėjami tarpkultūriniai įvairių etninių grupių ryšiai, meno regionalizmas, motyvų formos ir pavadinimai Michaelo Selivatchovo straipsnyje apie Besarabijos, Bukovinos, Kairiojo Dniestro kranto liaudies meną ir Nuriya Akchurina-Muftieva straipsnyje apie Krymo totorių etninius motyvus modernia-me dekoratyviame mene. Nevakarietiškojo, kitais žodžiais, neeuropietiško, meno stiliaus apibūdinimo kriterijai yra kitokie nei istorinių profesionalaus meno stilių, poparto ir kitos interpretacijos: jie glaudžiau siejami su vietos kultūros ir gamtos įtakomis, su, prisiminus Timo Ingoldo² žodžius, socialinėmis ir ekologinėmis gyvenimo linijomis.

Antras išsiskiriantis analizės objektas – šiuolaikinis etnodizainas, jo problematika ir ryšiai su „tradicine“ kultūra. Etninį ukrainiečių ir lenkų dizainą nagrinėja Oksana Kosmina ir Anna Weronika Brzezińska. O. Kosmina gilinasi, kokiuose socialiniuose kontekstuose išlieka svarbus tautinis kostiumas, tradiciniai rūbai. Įdomiai atskleidžiama, kaip vietos tradicijos, etninio stiliaus motyvai interpretuojami moderniuose dekoratyvaus meno kūriniuose. Šis platus klausimas aktualus daugelyje pasaulio visuomenių ir vietų.

Trečiasis objektas yra tradicinio liaudies meno likimas tautinių mažumų kūryboje svetur. Tradicinį vengrų mažumų meną ir jo sklaidą visuomenėje per įvairius folkloro festivalius Bohemijos žemė-

se nagrinėja Jakubas Holas. Šiuolaikinių ukrainiečių etninį meną ukrainiečių asociacijose Čekijos Respublikoje analizuoja Markéta Bezoušková. Dėmesys krypta į šiuolaikinę meno galerijų ir menininkų veiklą, vizituojančius menininkus ir šių veiksmų įtaką visuomenėje. Tradicinių žydų meną medinėse Rytų Europos sinagogose plačiu žvilgsniu aprėpia Eugene Kotlyar. Tai – įdomios žydų liaudiškojo stiliaus apibūdinimų paieškos sinagogų sienų tapyboje. Puikiai diskutuojama apie simbolinius ir stilistinius tapybos ypatumus, persmelkiančius Europos stilius ir galias istorines vietines menines tradicijas.

Ypatingas Vilniaus bažnyčių tapybos restauravimo problemas, galbūt besisiekiančias su etniniu menu per tarpkultūrinius profesinius ryšius ir tapybos mokyklas, atskleidžia Juozapas Blažiūnas. Tai – nuodugnus menotyrinis istorinis tyrimas, kurį aptarsiu plačiau. J. Blažiūnas straipsnyje „Restoration of paintings in churches and monasteries of Vilnius city from the beginning of the 19th century till the beginning of the 20th century“, remdamasis istoriografija ir įvairiais istoriniais šaltiniais, nagrinėja XIX–XX a. pradžios bažnyčių ir vienuolynų tapybos restauravimą Vilniuje. Argumentuotai aiškinamasi, kaip Švietimo epochos idėjos veikė restauracijos ir meno ypatumus Vilniaus profesionaliojoje tapyboje. Aptariamos įvairios aplinkybės – Architektūros ir meno katedros įsteigimas senajame Vilniaus universitete, lėmęs architekto ir tapytojo profesinio statuso transformaciją nuo amatininko į aukštesnę intelektualinę vietą. Kalbama apie menininkų nuostatas, požiūrius ir socialinius

veiksmus. Nagrinėjama, kaip žinomi to meto menininkai Vincentas Smakauskas, Pranciškus Smuglevičius teigė, kad svarbu restauruoti bažnyčių tapybą. P. Smuglevičius restauravo ne vieną paveikslą (p. 99). Aptariama, kad darnios nuomonės dėl paveikslų restauravimo kriterijų nebuvo, nes Švietimo epochos idėjos aukštino „autentišką praėjusio laiko dvasią“ (p. 100). Nuosekliai analizuojama, kas ir kaip buvo restauruojama Vilniaus bažnyčių tapyboje, kokie žymiausių tuo metu Vilniuje dirbusių dailininkų restauratorių tapytojų darbai. Nagrinėjami užrašai ant paveikslų, daug svarbių klausimų apie Europos tapybos mokyklų įtakas bei kultūrinius ryšius XIX a. ir XX a. pradžioje. Atskleidžiama, kodėl skirtingais istoriniais laikotarpiais keitėsi požiūris į meno kūrinius, kokie buvo tapybos paveikslų restauravimo principai.

Knygoje bendrų kriterijų ir požiūrių į meno stilius nereikėtų ieškoti. Šios knygos išskirtinumas yra socialinis Vidurio ir Rytų Europos visuomenių aspektas, mat jų istorinės patirtys ir kartu profesionalaus, tradicinio ar liaudies meno bruožai klostėsi kitaip nei Vakarų visuomenėse.

Antrojoje dalyje „Menas, demokratija ir išraiškos formos“ autoriai klausia apie meno ideologiją, jo politines galias ir *šventumo* idėjas. Analizuojamas liaudies ir populiarusis menas, meno vieta pototalitariniuose, istoriniuose, nacionaliniuose diskursuose. Rafašas Klešta-Nawrockis rašo apie demokratinę meno erdvę Lenkijoje paskutiniaisiais dešimtmečiais, taikliai analizuoja demokratijos idėjas ir menininkų darbus. Adamas Pomieciński šiuolaikiškai nagrinėja me-

ną naujuose socialiniuose judėjimuose. Menas – tai svarbus įrankis ar metafora nesibaigiančioje kovoje dėl „geresnio pasaulio“.

Atkreipsiu dėmesį į W. Kuligowskio teiginį, kad meno kūrinys iš esmės yra praktinis veiksmas, darantis įtaką „kitų“ mintims ir veiksams bei įkūnijantis socialinių „agentūrų“ siekius. Interpretuodamas Alfredo Gellio³ teorines mintis, jis taikliai atveria labai savitą Lenkijos žmonių *šventumo* viziją, įkūnijamą Jėzaus Kristaus, Visatos Karaliaus, statuloje Svebodzine, kuri buvo pastatyta 2001 m. ir tapo didžiuliu turistų traukos objektu. Tyrimas įdomiai ir profesionaliai argumentuotas.

Antra grupė šios dalies tekstų skirta meno transformacijoms aptarti. Alena Križova siekia trumpai apibrėžti tyrimų objektą nuo liaudies iki poparto čekų XX a. etnologijoje. Galyna Sklyarenko nagrinėja istorinius motyvus, jų metaforiškas ir kitas prasmes šiuolaikiniame Ukrainos mene. Galiausiai į meną žvelgiama kaip į kultūrinį „metanaratyvą“. Tatiana Kochubinska nagrinėja „nacionalinio dvasingumo“ idėjas remdamasi muziejų ekspozicijų analize. Agata Stanisz analizuoja metanaratyvus apie kultūrą meno antropologijoje. Knyga užbaigiama klausimu, kaip savita „aukštoji“, „populiarioji“ ar kita kultūra atskleidžiama globaliame mene.

Literatūra ir nuorodos

¹ Robert Layton, *Anthropology of Art*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Ar knygos autoriai savo tyrimais patvirtino pradžioje sudarytojų iškeltą prielaidą, kad bet kokie meniniai interesai, atsirandantys modernaus žmogaus kultūrinėse srityse, turi būti atskleisti? Knygoje apie Vidurio ir Rytų Europos meną grįžtama prie plačiai žmonijos istorijoje aptariamo klausimo, ką reiškia „menas“. Autorių teigimu, menas asocijuojasi su dviem antropologinio požiūrio į kultūrą aspektais. Pirmiausia jis yra susietas su vietos žiniomis, tikėjimais, normomis, technologijomis ir agentūromis. Menas tampa vertybe, kai atskleidžia pasaulio vizijas ir idėjas. Menas yra gyvenimo forma. Giliausia prasme meno kūriniai socialinį pasaulį išreiškia įvairiausiais lygmenimis (p. 10) ir prasmėmis.

Knygos sudarytojai, straipsnių autoriai atskleidė esminį savo darbo siekį – „aprašyti ir interpretuoti meną kultūroje“ Vidurio ir Rytų Europoje. Straipsniai nėra lygiaverčiai moksliniu požiūriu. Tačiau jie parodė, kaip keitėsi klasikiniai etnologijos ir meno antropologijos požiūriai į meną. Atskleisti tradiciniai diskursai ir šių dienų liberaliosios tradicinio meno sampratos. Knyga mums tarpdalykiniais meno tyrimais įdomiai atveria naujas kasdienio gyvenimo reiškinių interpretacijas ir supratimą. Ji atveria savitą Vidurio ir Rytų Europos meno erdvę, tradicijas, etninio kultūros paveldo naujas vertes.

² Tim Ingold, *The Life of Lines*. London and New York: Routledge, 2015, p. 3.

³ Alfred Gell, *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1998.